

K. F. Karjalainen szibériai kutatóútja

1. Bevezetés. Ünnepeztünk szerteágazó munkásságának fontos részterülete a 18. század végén született latin nyelvű munkák hozzáférhetővé tétele. Neki köszönhető többek között a Demonstratio és az Affinitas magyar fordítása (SAJNOVICS 1994, GYARMATHI 1999). Tanulmányommal ehhez a részterülethez kívánok kapcsolódni – hogy stílszerű legyek – mutatis mutandis. C. Vladár Zsuzsa latinból fordította Sajnovics és Gyarmathi műveit, én viszont finnből fordítok részleteket egy finn kutató, Kustaa Fredrik Karjalainen (1871–1919) úti beszámolóiból és leveleiből. Ezek az idézetek most látnak először napvilágot magyarul.

2. Nyelvi gyűjtőutak a 19. század végén. Ismert dolog, hogy Sajnovics volt az első tudós, aki a 18. század végén a Lappföldön, terepen gyűjtött nyelvi anyagot. A teljes finnugor nyelvterületet lefedő, rendszeres nyelvi gyűjtőmunka a 19. század második felében indult el, és a századfordulón teljesedett ki. A 19/20. század fordulóján Szibériában, a hantik (osztjások) között többen jártak kutatóúton: a magyarok közül a néprajzos Jankó János (JANKÓ 2000) és a nyelvész Pápay József (PÁPAY 1905), a finnek közül a néprajzos Uno Taavi Sirelius (SIRELIUS 1900), valamint két nyelvész: Heikki Paasonen (PAASONEN 1903) és K. F. Karjalainen. Közülük ez utóbbi munkásságával foglalkozom részletesebben – különös tekintettel a keleti hantik között töltött idejére –, de mivel útjuk többször keresztezte egymást, felvázolom Paasonen útvonalát is.

Heikki Paasonen tíz hónapot töltött az Ob-vidéken, 1900 őszétől 1901 májusáig. Első szibériai állomáshelyéről, Tobolszkból az Irtis-parti Demjanszkoje faluba¹ utazott, ahol találkozott egy Konda-torkolati tehetséges osztjákkal, akit felfogadott nyelvmesterének. Októberben, amikor a jég beállta előtt az utolsó hajóval Szurgutba utazott, magával vitte nyelvmesterét is, s február végéig folytatta vele a munkát. Csak 1901 márciusában tért át a szurguti nyelvjárás tanulmányozására, melynek során egy Jugan folyó menti adatközlővel dolgozott. Azt tervezte, hogy a víziút megnyíltával elindul felfelé a Juganon, és további folklór szövegeket gyűjt. A Felső-Ob partján lakó hantik is fel kívánta keresni. Május végén azonban, amikor hírt kapott arról, hogy a Helsinki Egyetemen megüresedett a finnugor nyelvészeti professzori állás, gyűjtőmunkáját félbeszakítva hazautazott (PAASONEN 1903, HAJDÚ – MIKOLA 1992).

3. K. F. Karjalainen Szibériában. Az expedíció négy évig tartott, 1898-tól 1902-ig. Mivel a helsinki székhelyű Finnugor Társaság finanszírozta, az utazónak

¹ A Demjanka folyónevet és a Demjanszkoje településnevet azért d-vel írom át, és nem a kiejtés szerinti gy-vel, mert ezek a helynevek a tudománytörténetben ebben az alakjukban állandósultak.

időről időre be kellett számolnia eredményeiről. A Társaság ennek alapján folyósította az ösztöndíj következő részletét. Az úti beszámolók megjelentek a Társaság folyóiratában (KARJALAINEN 1900–1902, 1901–1903). Az ifjú utazó szorgalmasan írta a leveleket menyasszonyának is, ezek utóbb szintén napvilágot láttak nyomtatásban (KARJALAINEN 1921, 1983). Ezeknek a dokumentumoknak a segítségével lehet képet alkotni Karjalainen kutatóútjáról és a gyűjtés körülményeiről.

A 27 éves fiatalember 1898. május 26-án indult el Finnországból, és Szentpétervár érintésével június 4-én érkezett meg Szibéria kapujába, Tobolszkba. Itt a megfelelő úti okmányok beszerzésével, múzeumok látogatásával készült kutatóúttjára. Tobolszkban találkozott Pápay Józseffel is, aki észak felé tartott azzal a céllal, hogy megfejtse a Reguly Antal által feljegyzett északi hanti hősénekeket.

Július végén Karjalainen elindult az Irtis folyón lefelé, északi irányba. A Demjanka torkolatánál, Demjanszkoje településen egy másik magyarral találkozott, Jankó Jánossal, akivel együtt hajóztak Szamarovóig, addig a helyig, ahol az Irtis az Obba ömlik, s ahol ma Hanti-Manszijszk városa áll. A finn kutató néhány nap múlva visszatért Demjanszkojéba, és elkezdte déli hanti gyűjtését. Ez a munka 1899 februárjáig tartott. Ezután az Irtis egy másik mellékfolyója, a Konda lett gyűjtésének helyszíne. Április elején még szűk két hónapra visszatért a Demjankára, ahonnan május végén elindult vissza az Irtisre.

A fiatal utazó Szamarovo érintésével július 7-én érkezett meg Szurgutba, ahol többek között találkozott U. T. Sireliusszal. Szurgutban csak egy hetet időzött, és folytatta útját kelet felé. Úti beszámolóiban Karjalainen részletesen megindokolja, miért döntött egy-egy útirány kiválasztásáról. Szibériában az akkori útviszonyok között az évszakok fordulóján olykor hetekre lehetlenné vált a helyváltoztatás. Ezért csak akkor és oda lehetett utazni, amikor működött a vízi vagy téli út. Az utazás viszontagságairól a következő rövid részlet is meggyőzi az olvasót:² „Eredeti szándékom szerint a Szamarovo és Szurgut közötti területen kellett volna tevékenykednem, és onnan fokozatosan húzódnom feljebb az Obon, közben bejárnom a nagy mellékfolyókat úgy, hogy ezen az ún. déli területen a Vaszjuganon fejezzem be a munkát. De mivel ezen az isten háta mögötti vidéken, távol az Obtól télen kissé nehézkés az élet, és mivel a mellékfolyókon a téli közlekedés rosszul működik, elhatároztam, hogy a múlt nyáron [1899 nyarán] a szurguti körzet északkeleti csücskében, a távoli Vah folyó mentén próbálok dolgozni. Júliusban meg is érkeztem a Vah folyó melletti központi településre, Larjatszkojéba, amely Szamorovótól mintegy 1100 versztnyre van, és szeptember végén visszaindulhattam volna. De egy kis megfázás megakasztotta úti terveimet. Miután több mint négy hétig nyomtam az ágyat, meg kellett elégednem azzal, hogy végignézem, hogyan fordul az idő téliesre, elzárva előlem a civilizált világba vezető nyári utat. De a téli út sem vált gyorsan járhatóvá. Csak november 27-én tudtunk elindulni Larjatszkojéból, és még akkor sem lehetett a folyó jegén utazni, hanem kereshettük a kerülőutakat a száraz földszorosokon, patakokon és félig befagyott mocsarakon keresztül. December 10-én végre ismét Szurgutban voltam. Miután szereztem egy nyelvmestert, március 22-ig

² Ezt Haminában, Finnországban írta, 1900. május 21-én.

dolgoztam velem, amikor magánügyeimet intézendő rövid időre visszatértem a házámba” (JSFOu. XIX/3: 3–4).

A finnországi látogatás után Karjalainen folytatta expedícióját. Ismét a legkeletibbi pontot célozta meg: 1900. június 27-én megérkezett Narimba, ahonnan néhány nap múlva útra kelt a Vaszjugan folyó irányába. Szeptember elején visszatért Narimba, ahol a gyűjtött anyag feldolgozásával és tisztázásával foglalkozott a hónap végéig. A tájról és a gyűjtés körülményeiről beszámolt a Finnugor Társaságnak, valamint menyasszonyának is. Az alábbiakban az ő írásaiból idézünk:

„A Vaszjugan, mint általában az összes folyó errefelé, mérhetetlenül hosszú, bár nem nagyon bővizű; nagyságában nem hasonlítható a Vah folyóhoz. A tobolszki és a tomszki kormányzóságok határán lévő nagy mocsarokból ered, és miután tett egy nagy kanyart északi irányba, Narim alatt, a kisvárostól 50–60 versztnyire ömlik az Obba.

Számtalan kisebb-nagyobb mellékfolyó gyűjti össze a környező mocsarak vizeit, és viszi a főfolyóba. A tavakban, folyókban és patakokban csapatostul élnek a halak; a tágas mocsarak, a szigetek, a folyóvölgyek és a tópartok az erdei állatoknak szolgálnak lakóhelyül; a szárazabb földhátakon bogyo terem és cirbolyafenyő nő. A folyókanyarulatok táplálta legelők alkalmasak a nagyállattartásra is. Az állattenyésztés még csak most kezdődik, és a főként a lótarásra korlátozódik, különösen a folyó forrásvidékén, így az osztjákok valódi jövedelmi forrásának a vadászatot és a halászatot lehet tartani, ami minden évben kiegészül még a bogyókból és a cirbolyamagból származó bevétellel” (JSFOu. XX/4/1–2).

A továbbiakban Karjalainen arról ír, hogy a természeti adottságoknak köszönhetően a vaszjugani hantik akár jobban is élhetnének, mint szurguti rokonaik. Mivel azonban a tomszki kormányzóságban sokkal magasabbak az adók és az árak, mint a tobolszkiban, az őslakosok könnyen eladósodnak. Hitelezőik ezután eladják őket rabszolgának a nagy halászati vállalatokhoz.

A nyelvi helyzetről a következőképpen számol be Karjalainen: „A vaszjugani «osztjákok» nyelvileg két népre oszlanak: a tulajdonképpeni osztjákokra és az ún. osztják-szamojédokra.³ A szamojéd nyelvjárás területe a folyó torkolatától a Kargaldajev jurtáig húzódik. Ebben a faluban a beszélt nyelv a szamojéd, bár mindenki tud osztjákul is. A folyón felfelé következő két falu népe szintén kétnyelvű, de ők az osztjákot tartják «anyanyelvüknek». A Nyurelka folyón és annak a torkolatától a Vaszjugan forrásvidékéig a nép nyelve az osztják, és csak nagyon kevesen tudnak «obiasan» azaz szamojéd nyelven beszélni. Valamennyire már teret hódított az orosz nyelv is” (JSFOu. XX/4/4).

A gyűjtött nyelvi anyagot így értékeli az ifjú kutató: „A vaszjugani nyelvjárásból van egy teljes szógyűjtésem, nyelvtani feljegyzéseim és valamennyi szövegmutatványom. Újdonságként megemlíthetem az ún. «*kábulati dalokat*» azaz eredetileg sámánénekeket, melyeket a sámán azután énekelte, hogy légyölő galócát fogyasztott és elindult a felsőbb égi rétegekbe, hogy kiderítse a gonosz (a betegség) eredetét. Manapság a légyölő galóca evésének nemes tudománya megfogyatkozott, és ezzel együtt a dalok is a földön maradnak – ugyanis az énekes maga állítólag nem

³ Vagyis a szölkupokra.

tudja az éneket, hanem a szavakat a légyölő galóca súgja a fülébe” (JSFOu. XX/4/5).

A menyasszonyának írt levelekből is kirajzolódik Karjalainen kutatóútjának egy-egy részlete. 1900. szeptember 3-án, miután visszatért a Vaszjugan folyó menti expedíciójáról, ezt írta: „A vaszjugani utam jól sikerült, elégedett vagyok az eredményeivel. A munkámat nem tudtam befejezni, hanem itt folytatom Narimban, ahova a nyelvmesteremet is elhoztam. Itt leszek a hónap végéig. (...) A nyelvmesterem a nemzetiségi előjárójuk, akivel nagyon elégedett vagyok, bár ő egy kicsit kapkod. Elégedett vagyok a munkám eredményével is. Sok éneket rögzítettem fonográf-fal. Az osztjások nagyon barátságosak voltak, és ők is elégedettek velem. Amikor elbúcsúztam tőlük, kaptam két bálványt az «udvartartásukkal», tűzcsiholó készségeket tartalmazó bőrzacskót, egy szájjal megszólaltatható hangszert, osztják himzéseket és nagy nyírkéreg kosarat” (KARJALAINEN 1983: 122–123).

1900 októberében Karjalainen újra Szurgutban volt, és folytatta azt a munkát, melyet az év elején elkezdett a Tremjugan folyóról származó nyelvmesterével. A gyűjtés első szakaszának eredményéről Karjalainen hivatalos úti beszámolójából értesülhetünk, melyet 1900. május 21-én keltezett Haminában: „Mutatványként hősmeséket, énekeket, találós kérdéseket, valamint különböző alkalmakon elmondott imádságokat és szólásokat jegyeztem fel. Az énekek és helyenként található mesék dallamát viszont nem tudtam feljegyezni; ezt a hiányosságomat a jövőben szeretném pótolni” (JSFOu. XIX/3: 4). Ebből az derül ki, hogy Karjalainen a gyűjtést a szövegek lejegyzésével kezdte, a szótári gyűjtéssel pedig a második szakaszban foglalkozott, 1900 októberétől kezdve. 1901. február 19-én ezt írta menyasszonyának: „Sokat dolgozom, mert bár a tremjugani emberrel már befejezem a munkát, de hátra van az ellenőrzés. Erre könnyen rámeleg egy hét is. Terv szerint rögtön ezután elmegyek a Felső-Obra, ahol körülbelül egy hónapot töltök. Ezután rövid időre elnézek a Juganra aztán az Alsó-Obra, hogy megkeressem a «nyelvhatárt». Az olvadás idején ellenőrzöm a vahi szógyűjtésemet, amit tavaly a betegség miatt félbe kellett hagynom. Van itt egy vahi ember, a házigazdám munkása” (KARJALAINEN 1983: 136–137).

A „tremjugani emberrel” folyó munkát így jellemzi: „A munka jól megy, de lassacskán, mert a nyelvmesterem természetesen jobban érzi magát a kocsmában, mint az én dolgozószobámban. Szurgutba állandóan jönnek osztjások, sokan közülük a mesterem «rokonai», akik kötelességüknek érzik, hogy meglátogassanak. A nyelvmesterem részben azért is, hogy kedvemre tegyen, elmondja, hogy én «*jem aiko*» (derék fiatalember) vagyok, és mindenki látni akarja ezt a ritka jószágot. Persze, a rokonok megkínálják a nyelvmesteremet, ezért alig van olyan nap, amikor teljesen józan lenne. A rokonokból van valami hasznom is, mert így másféle beszédet is hallok, s az sem baj, ha elterjed a jó hírem. Ezen ismeretség révén volt alkalmam részt venni egy lóáldozaton, ahol csináltam két fényképet is” (KARJALAINEN 1983: 130).

Karjalainen egy helyi kereskedőtől bérelt szobát, és tanult emberként kötelessége volt részt vennie a város társasági életében. A karácsonyi-újévi és a húsvéti időszak a kötelező vizitekről és éjszakából nyúló vendégeskedésekről szólt. Nem csoda, ha egyik utolsó, Szurgutból írt levelében így fogalmaz: „Az az igazság, hogy

most már szívesen szedném a sátorfámat, és elhagynám Szurgutot, mert kicsit terhemre van ez a «társaság» az apró intrikáival és értelmetlen vitáival. Mert ne gondoljuk, hogy az emberek békében együtt tudnak élni, még egy ilyen kisvárosban sem” (KARJALAINEN 1983: 138).

Ez a levél 1901. május 27-én íródott, akkor, amikor Heikki Paasonen, aki 1900 októberétől szintén Szurgutban tartózkodott, indulóban volt Finnországba. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy Karjalainennek elege lett a provinciális kisvárosi létből. A két finn tudós ugyanis gyakran töltötte együtt szabadidejét, többek között együtt jártak vadászni. A jelek szerint kevés szerencsével: „Most van a legjobb vadászidény, és Paasonennal arra gondoltunk, hogy kissé megszorogatjuk a siketfajdokat és a nyírfajdokat. Amikor először jártunk az erdőben, nem sok zsákmányra tettünk szert. Paasonen lőtt egy nyulat, én semmit sem. A második alkalommal üres kézzel tértünk haza. A kezdet nem tűnik nagyon ígéretesnek, de mindig lehet bízni a jószerecsében” (KARJALAINEN 1983: 128).

Ennél azonban fontosabbak voltak azok a néprajzi megfigyelésekkel járó utak, melyeket a helyi kereskedők közbenjárásával tettek. Ezek közül talán a legjelentősebb az volt, amikor részt vehettek egy medveünnepen. Mindketten részletesen leírták tapasztalataikat, Karjalainen a levelében (1983: 132–135), Paasonen a hivatalos úti beszámolójában. Most ebből idézünk egy részletet: „A népköltészet gazdagságát mutatja, hogy egy Szurguttól nyugatra 25 versznyi távolságra fekvő kis faluban tartott medveünnepen, melyen egy este én is jelen lehettem, néhány nap leforgása alatt több mint hétszáz énekes jelenetet mutattak be, főként halász- és vadászkalandok játékos vagy gúnyos ábrázolásait, olyanokat, mint amelyeket Ahlqvist is látott az északi vogulok körében, ahogyan ezt megírta az «Unter Vogulen und Ostjaken» című könyvében” (JSFOu 21/5:1–17).

Hogy pontosan hány dal és jelenet hangzott el, azt nem tudjuk, ugyanis Karjalainen más számokra emlékszik: „... a mi jelenlétünkben este öt órától éjjel kettőig körülbelül 60 ének hangzott el. A medvének – örömeire vagy bosszúságára – összesen talán több mint 300 éneket kellett végighallgatnia! És azt mondták, hogy nem is voltak ott az igazi énekesek” (1983: 135).

Tudománytörténeti rejtély, hogy Karjalainen és Paasonen, akik azonos időben és helyen gyűjtöttek egyazon (a szurguti) nyelvjárás két, egymáshoz igen közel álló változatának adatait, miért nem egyeztették átírási elveiket – ugyanis Karjalainen tremjugani és Paasonen jugani transzkripciója nagyon különbözik egymástól. Talán a békesség megőrzése érdekében találkozásaikkor maradtak az olyan semleges témáknál, mint a vadászat...

1901 tavaszán Karjalainen lovasszánon kirándulást tett a várostól 600 versznyire, a szurguti körzet keleti határára, Likriszovszkoje és Vartovszkoje településekre. Erről az utazásról így számolt be menyasszonyának május 20-án: „Legutóbbi leveletem akkor írtam, amikor indultam a Felső-Obra, tehát még nem tudod, hogy sikerült az az utam. Elég jól. Az iszpravnyikkal [rendőrfőnökkel]⁴ nagyjából a tomszki kormányzóság határáig hajtottunk, és együtt tértünk vissza Alexandrovóba,

⁴ A Finnugor Társasághoz írt beszámolójában Karjalainen a nevé is megemlíti, mint aki sokat segített neki: Jevszejevnek hívták (JSFOu XXI/6:6).

ahol egy hetet töltöttem. Az út általában csak éjszakánként volt járható, nappal gyorsan olvadt a hó. Félttem, hogy ott ragadok. Mégis megálltam még a Vah torkolatánál, két napig dolgozván a Vartovszkija-jurtáknál. Arról a környékről magammal hoztam még Szurgutba egy nyelvmestert is, akit tegnap engedtem haza.” (KARJALAINEN 1983: 137.)

Karjalainen 1901 júliusában hagyta el Szurgutot, s Tobolszk érintésével augusztusban érkezett meg Szamarovóba, ahonnan szeptember 10-én indult el északra. Október elejétől a következő év márciusáig Berezovóban állomásozott, ahol amellet, hogy a kazimi nyelvjárással ismerkedett, tanulmányozta a hantik halászati módszereit. Erről szóló beszámolóját egy tobolszki lap is közölte.

1902. március 16-án érkezett meg Obdorszkba, hogy a legészakabbi nyelvjárásokat dokumentálja. Itt saját szótári és nyelvtani gyűjtésén kívül lemásolta a missziós iskola könyvtárában lévő kéziratos anyag egy részét is. Az iskola vezetője, Iri-narh atya (polgári nevén Ivan Szemjonovics Semanovszkij)⁵ addigra már meglehetősen ismertségre tett szert a tudományos körökben, többek között a Finnugor Társasággal is cserélték kiadványaikat.

Karjalainen április végén tért vissza Berezovóba, ahol egy nizjami nyelvjárású hantival találkozott, akitől sikerült anyagot gyűjtenie. Július elején folytatta útját dél felé. Augusztusban megérkezett Tobolszkba, és elkezdte szervezni a hazautazását. A több mint négyéves expedíció 1902. szeptember 20-án ért véget, amikor megérkezett Helsinkibe (KARJALAINEN–TOIVONEN 1948: 05–010, KARJALAINEN 1900–1903, 1921, 1983).

Vizsgáljuk meg, mennyi időt szánt Karjalainen egy-egy nyelvjárás vagy nyelvjáráscsoport megismerésére! Az expedíció ideje nagy vonalakban úgy osztható fel, hogy az első év a déli (Demjanka, Konda), az utolsó az északi hanti területen telt (Berezovo, Obdorszk), a közbeeső két évben pedig – kivéve egy kéthónapos finnországi tartózkodást – a keleti hanti nyelvjárásokat kutatta Karjalainen (Vah, Vaszjugan, Szurgut). Egy-egy területen négy–hat hónapot töltött egyhuzamban. Az egyes állomások közötti utazások is több hónapnyi időt vettek igénybe, mivel a helyváltoztatás akkoriban igen viszontagságos volt – csónakkal, hajóval, lovas- és rénszarvasszánon, vagy nem ritkán gyalog.

4. Karjalainen kutatóútjának mérlege. Miután hazatért Finnországba, az ifjú tudós elkészítette záró beszámolóját, mely megjelent a Finnugor Társaság folyóiratában (JSFOu XXI/6: 5–7). Ebben öt csoportba sorolta az általa gyűjtött anyagot: szójegyzékek, folklór szövegek, mitológiai tárgyú adatok, hangfelvételek és demográfiai adatok. Ő maga így értékelte kutatóútjának eredményét:

„Az úti zsákmányomról röviden elmondhatom, hogy van nyolc nagyobb szógyűjtésem és nyolc kisebb, ez utóbbiak az ún. átmeneti nyelvjárásokból. (...)

A szógyűjtés mellett a népköltészeti szövegek lejegyzése háttérbe szorult. Ezen a téren a lehetséges gyakorlati szükségletet tartottam szem előtt, és ennek megfelelően próbáltam mindenhol szerezni egy-egy mesét vagy éneket és ehhez ha-

⁵ I. Sz. Semanovszkij (1873–?1922/?1923/?1936) értékes néprajzi és régészeti gyűjteménye a szalehardi múzeumba került, mely ma az ő nevét viseli (LIPATOVA 2005).

sonlót, mutatványként a nyelvről. Az biztos, hogy az osztjásoknál mindenütt fellelhető valamilyen népköltészet, de ezt sokféle okból kifolyólag nehéz lejegyezni. (...)

Természetesen az osztják ember nem szívesen ad ki információt a hiedelméről és a régi, részben ma is élő vallásos szokásairól. Az egyes területeken mégis sikerült olyan ismereteket szerezni, melyek más megvilágításba helyezik az osztják hitvilág alapjait, mint ahogyan korábban bemutatták. (...)

Sikerült fonográffal hangfelvételeket készítenem az osztjások által használt dallamok közül némelyikről. (...)

Figyelmet fordítottam a lélekszámmal kapcsolatos statisztikai adatokra is, bár ebben a tekintetben nem mindig értem hozzá a kéziratos forrásokhoz.”

A fentiekből kiderül, hogy Karjalainen a szóanyag gyűjtését tartotta a legfontosabbnak. A hatalmas anyag kiadása nem is fért bele viszonylag rövid életébe (48 évesen hunyt el). Halála után a Finnugor Társaság Yrjö Heikki Toivonent (1890–1956) bízta meg a hagyaték felmérésével és kiadásával. Toivonen évtizedekig dolgozott a szótár sajtó alá rendezésén, és végül két kötetben, 1199 lap terjedelemben jelentette meg Karjalainen szógyűjtését (Karjalainen–Toivonen 1948). Sokáig ez volt a leggazdagabb, az összes hanti nyelvjárás szóincsét bemutató szótár.

A szöveganyag mennyiségét maga Karjalainen is kevesellte. Nem sikerült minden nyelvjárásból folklór szövegeket gyűjtenie. Maga is belátta, hogy a folklór gyűjtéséhez több időre van szükség. Ennek ellenére a déli osztják szöveganyag a maga mintegy 20 000 szónyi terjedelmével nem is olyan kevés. A fordítással együtt egy 256 lapos kötetben adta ki Vértés Edit (KARJALAINEN–VÉRTES 1975). A keleti hanti szövegek pedig, melyeknek sajtó alá rendezésével én foglalkozom, összesen több mint 10 000 szót tartalmaznak.

Karjalainen megtapasztalta azt is, hogy milyen nehéz a hitvilággal kapcsolatos adatok gyűjtése. Ennek ellenére igen gazdag anyaggal tért haza, mely alapja lett a *Suomen suvun uskonnot* (A finnugor népek vallásai) sorozat III. köteteként 1918-ban megjelent 601 lapos, monumentális monográfiának (KARJALAINEN 1918).

A fonográffal készített dallamok kottáját és ezek elemzését – Artturi Kannisto manysiföldi felvételeivel együtt – ARMAS OTTO VÄISÄNEN adta ki két kötetben (1937, 1939).

Karjalainen több helyen lemásolta vagy lemásoltatta az egyházközségek anyakönyveit, a települések összeírásait. A listákat utóbb kiegészítette adatközlőivel, rákérdezve a falvak hanti nevére, a lakosok ragadványneveire, valamint rokoni viszonyaikra. Külön figyelmet fordított a kulturális és vallási örökség őrzőire, a sámanokra. Mindezen listák máig kéziratban vannak, és csak a Finn Nemzeti Levéltárban kutathatók. Szerencsésebben alakult azoknak a listáknak a sorsa, melyeket Artturi Kannisto írt össze a manysi nyelvterületen, ugyanis ezeket Jorma Nevalainen hozzáférhetővé tette a kutatás számára (KANNISTO–NEVALAINEN 1969).

A Karjalainen által készített fényképfelvételeket a Finn Nemzeti Múzeum fényképtárában őrzik. A tárgyak gyűjtése nem volt Karjalainen feladata, de utazása során vásárolt is, és ajándékba is kapott tárgyakat, főleg olyanokat, melyek a hitvilággal voltak kapcsolatosak. Halála után örököseitől a Finn Nemzeti Múzeum egy 36 darabból álló gyűjteményt vásárolt meg, melyet azóta is ott őriznek (LEHTINEN 2002ab: 37).

Záró beszámolójában Karjalainen nem említette külön, de jelentős mennyiségű grammatikai feljegyzést is készített. Őt déli nyelvjárásnak és három keletinek írta le viszonylag részletesen az alakтанát, valamint mondattani megállapításokat is tett. Az északi nyelvjárásokról kevesebb adatot gyűjtött. Mindezeket a feljegyzéseket Vértés Edit tette közzé azután, hogy a Finnugor Társaság megbízta Karjalainen és Paasonen hagyatékának kiadásával. A nyelvtani feljegyzések kötete jelent meg elsőként (KARJALAINEN–VÉRTES 1964), ezt követte a szövegkiadás (KARJALAINEN–VÉRTES 1975).

Útja során Karjalainen mindenütt néprajzi, szociológiai megfigyeléseket is végzett, s tapasztalatait úti beszámolóiban összegezte. Ezek a leírások pontos képet adnak az egyes hanti csoportok életmódjáról, települési formáiról, gazdasági tevékenységéről, családi viszonyairól, egészségi állapotáról, valamint a szomszéd népekkel való kapcsolatáról. Fontos dokumentumai annak a világnak, mellyel a 19/20. század fordulóján találkozni lehetett az Ob-vidéken. Az úti beszámolók egy része később külön kötetben is megjelent (KARJALAINEN 1983).

5. Záró gondolatok. Ha a jelenből visszatekintve próbáljuk meg értékelni Karjalainen munkáját, meg kell állapítanunk, hogy olyan adatokat rögzített, melyek menthetetlenül elvesztek volna, vagy örökre ismeretlenek maradnak. Paasonennal együtt ők voltak az utolsók, akik déli hanti nyelvi adatokat dokumentáltak. A keleti hanti nyelvjárások 20. század eleji állapotáról pedig egyedül az ő feljegyzéseiből értesülhetünk.

Karjalainen gyűjtésében az északi nyelvjárások némiképpen háttérbe szorultak. Lehetséges, hogy ezeknek a dokumentálását Karjalainen biztosítva látta a korábban ott járt magyar utazók, Reguly Antal és Pápay József munkássága, valamint az obdorszki missziós iskola tevékenysége révén. Az idő őt igazolta. A déli és keleti területeken végzett munka később valódi, megismételhetetlen leletmentésnek bizonyult. Ma az északi nyelvjárások egyrészt a legéletképesebbek, másrészt pedig a legkutatottabbak. Nem utolsó sorban az északi csoportból került ki a hantik ún. nemzeti értelmisége, akik aktívan művelik anyanyelvjárásukat, és anyanyelvű kultúrájukat.

Hivatkozott irodalom

- GYARMATHI SÁMUEL 1999. *Affinitas – A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel*. Szerkesztette SZIJ ENIKŐ, fordította CONSTANTINO-VITSNÉ VLADÁR ZSUZSA. Bibliotheca Regulyana 3. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HAJDÚ PÉTER – MIKOLA TIBOR 1992. Heikki Paasonen osztjákföldi levelei Otto Donnerhez. In: *Zsirai Emlékkönyv*. Urálsztikai Tanulmányok 5. ELTE BTK Finnugor Tanszék – MTA Kutatóhely, Budapest. 131–181.
- JANKÓ JÁNOS 2000. *Utazás Osztyájköldre*. Bevezetővel ellátta, szövegét gondozta ifj. KODOLÁNYI JÁNOS. Series Historica Ethnographiae 11. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- JSFOu. = Journal de la Société Finno-Ougrienne, Helsinki.
- KANNISTO, ARTTURI – NEVALAINEN, JORMA 1969. Statistik über die Wogulen. *JSFOu*. 70/4: 1–95.

- KARJALAINEN, K. F. 1900–1902. Ostjakkeja oppimassa. *JSFOu.* 17/1: 3–74, 18/1: 3–29, 20/2: 3–32.
- KARJALAINEN, K. F. 1901–1903. Matkakertomus ostjakkien maalta. *JSFOu.* 19/3: 1–5, 20/4:1–5, 21/6: 3–7.
- KARJALAINEN, K. F. 1918. *Jugralaisten uskonto.* Suomensuvun uskonnot III. WSOY, Porvoo.
- KARJALAINEN, K. F. 1921. *Siperian matkoilta. Sata kirjettä morsiamelle.* Helsinki.
- KARJALAINEN, K. F. 1983. *Ostjakit. Matkakirjeitä Siperiasta 1898–1902.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KARJALAINEN, K. F. – TOIVONEN, Y. H. 1948. *Ostjakisches Wörterbuch.* LSFU X/I–II. Helsinki.
- KARJALAINEN, K.F. – VÉRTES, E. 1964. *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten.* MSFOu. 128. Helsinki.
- KARJALAINEN, K. F. – VÉRTES, E. 1975. *Südosstjakische Textsammlungen.* MSFOu. 157. Helsinki.
- LEHTINEN, ILDIKÓ 2002a. Siperian kansat Kulttuurien museossa. In: ILDIKÓ LEHTINEN (toim.): *Siperia. Taigan ja tundran kansoja.* Museovirasto, Helsinki. 23–46.
- LEHTINEN, ILDIKÓ 2002b. Siberian peoples at the Museum of Cultures. In: ILDIKÓ LEHTINEN (ed): *Siberia. Life on the Taiga and Tundra.* National Board of Antiquities, Helsinki. 23–46.
- LIPATOVA L. F. [Липатова Л. Ф.] 2005. Об Иване Семеновиче Шемановском. In: И. С. ШЕМАНОВСКИЙ: *Избранные труды.* Советский спорт, Москва. 4–10.
- LSFU = Lexica Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki
MSFOu. = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, Helsinki
- PAASONEN, HEIKKI 1903. Matkakertomuksia vuosilta 1900–1902. *JSFOu.* 21/5: 1–22. Helsinki.
- PÁPAY JÓZSEF 1905. Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjások földjén. *Budapesti Szemle* 345.
- SAJNOVICS JÁNOS 1994. *Demonstratio – Bizonyítás a magyar és a lapp nyelv azonos.* Szerkesztette SZÍJ ENIKÓ, fordította CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSA. Bibliotheca Regulyana 2. ELTE, Budapest.
- SIRELIUS, UUNO TAAVI 1900. Ostjakkilaiselta matkaltani v. 1898. *JSFOu.* 17/2.
- VÄISÄNEN, ARMAS OTTO 1937. *Wogulische und ostjakische Melodien.* Phonographisch aufgenommen von ARTTURI KANNISTO und K. F. KARJALAINEN. MSFOu. 73.
- VÄISÄNEN, ARMAS OTTO 1939. *Untersuchungen über die obugrischen Melodien.* MSFOu. 80.

CSEPREGI MÁRTA
ELTE Finnugor Tanszék
ELKH Nyelvtudományi Intézet